

Ростислава Тодорова

НОВИ ДАННИ ЗА НАЙ-РАННИТЕ ИКОНИ НА ЗОГРАФИТЕ НИКОЛА ВАСИЛЕВ И ВАСИЛ ХР. БЕДЕЛЕВ ОТ ШУМЕН

Rostislava Todorova

NEW DATA ABOUT THE EARLIEST ICONS BY THE ICONOGRAPHERS NIKOLA VASILEV AND VASIL HRISTOV BEDELEV FROM SHUMEN

Abstract: History of the Bulgarian art during the National Revival Period has recorded the names of only two local iconographers from Shumen – Nikola Vasilev and Vasil Hristov Bedelev. Biographical data about them are not rich and their artistic work has never been systematically researched. However, over the past two years, it became clear that there are a large number of unexplored and unpublished icons made by both painters, and some of them are earlier than all previously known. This fact sets a new chronological framework of the work of Vasilev and Bedelev and gives a new direction for the study of its spread and scale. In addition, in 2015 was discovered the very first signed icon by a third iconographer from Shumen region, remained unknown until now – David Georgiev from Marash. He worked at the same time and in the same temples where Vasilev and Bedelev operated. All these novel data, together with the large number of still unexplored icons and wall paintings of the three Shumen iconographers, create a need for a thorough survey of their work, whose first task is to explore the earliest extant patterns. Therefore, the foci of present research lays on the icons by the iconographers from Shumen painted in 1857–1858 for the Dormition Church in Targovishte.

Keywords: *Bulgarian Revival Period, Bulgarian Iconography, Shumen, Nikola Vassilev, Vassil Hr. Bedelev, David Georgiev, Shumen Iconographers, Dormition Church, Targovishte*

Животът и дейността на шуменските иконописци, работили по време на Възраждането и в периода след Освобождението, продължава да бъде недостатъчно добре изследвана научна проблематика. През втората половина на XX в. проф. Асен Василиев документираща имената на двама от тях – Никола Василев и Васил Христов Беделев, които съвсем до скоро се считаха за единствените местни иконописци¹ и поради тази причина на творчеството им, смятано за локално по характер и значение, не се отделяше достатъчно внимание². През 2015 г. обаче бе открит още един зограф от Шуменско, чиято първа реставрирана икона беше публикувана само преди месец – Давид Георгиев от Мараеш³, докато други три негови произведения са в процес за изследване.

¹ **Тодорова, Р.** „В НАЧАЛЕ БЕ СЛОВО“: Една непубликувана икона „Св. св. Кирил и Методий“ на шуменския зограф Никола Василев”. В: *Преславска книжовна школа, IN HONOREM*, т. 3., *QUADRIVITUM*, Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Веселин Панайотов, Шумен, 2016, с. 87–88.

² **Пак там.** „Забравените зографи: Никола Василев и Васил Беделев от Шумен”. *Сборник научни трудове от Пътуща семинар “Иновации в образованието”, ШУ “Еп. К. Преславски”, ПФ. В. Търново: Фабер, 2014, с. 317–322.*

³ **Пак там.** „За името на един иконописец: една непубликувана икона „Св. Трифон с житие”, *Годишник на Шуменския университет*, Том XX D. УИ “Еп. К. Преславски”. Шумен, 2016, с. 791–798.

Намирането на неизвестен до момента автор, който е работил по същото време и за същите храмове като Василев и Беделев, както и потенциалната поколенческа връзка между тримата, катализира интереса към творчеството на шуменските зографи. В кратки срокове беше събрана информация за наличието на неизследвани и непубликувани техни творби в Шуменско, Търговишко, Варненско и Добричко, а обобщаването на вече публикуваните данни доведе до формулирането на нови изводи, както и до попълването на определени пропуски в изкуствоведските изследвания по темата. Една от важните корекции в тази насока е свързана с датирането на най-ранните познати до момента подписани творби на шуменските зографи.

До скоро се приемаше за най-изчерпателна датировката на техните най-ранни икони, дадена от проф. Асен Василиев. В свой непубликуван ръкопис, който предхожда издаването на труда му „Български възрожденски майстори“ през 1965 г., и е запазен в личния архив на шуменския краевед Георги Джумалиев, Василиев пише, че „най-ранно датираните известни за сега икони от В. Беделев са тези в сбирката на Варненския археологически музей“. Той описва три икони с почти идентични размери, най-вероятно принадлежали на един и същ храм, но посочва, че само на една от тях е записано, че е донесена от Омуртаг. Най-ранна е иконата „Св. Богородица“ от 1861 г., „Св. Димитър“ носи дата 1863 г., а за третата икона – „Св. Йоан Кръстител“, проф. Василиев е записал, че е „с дата 1853 г.“⁴.

В „Български възрожденски майстори“ обаче авторът пише: „В сбирката на Варненския музей бяха запазени три икони от този майстор (Васил Беделев – б.а.): св. Димитър (76 на 129 см) с подпис: *«1863 рука Василь Христу въ Шуменъ»*; Богородица (75 на 126 см) и на Иван Кръстител с дата 1863. Иконите били донесени от Омуртаг“⁵. Думата „бяха“ означава, че тези икони, заедно с една икона „Св. св. Кирил и Методий“, дело на Никола Василев, са унищожени при пожар в тавана на Варненския музей⁶. Важно е и уточнението на датировката на иконата „Св. Йоан Кръстител“, която означава, че други икони на Беделев, самостоятелни или в съавторство, за които ще стане дума малко по-късно, са по-ранни от нея.

Относно Никола Василев в ръкописа си проф. Василиев е отбелязал като най-ранна запазена негова икона едно изображение на св. Николай от 1860 г., от Шумен.⁷ В „Български възрожденски майстори“ той споменава отново като най-ранни икони на Никола Василев тези от шуменския храм „Св. Три Светители“, за съжаление унищожени от пожара през 1944 г., от които са оцелели само „Св. Никола“ от 15 август 1860 г. и „Св. Трифон“ от 1890 г.⁸ Трябва да отбележим обаче, че на предходната страница проф. Асен Василиев споменава най-ранна позната нему икона, дело на шуменските зографи, която е подписана и от двамата едновременно. Говорейки за иконите на Васил Беделев от храма „Св. Димитър“ във Върбица, Шуменско, той споменава едно изображение на св. Варвара „надписана: *«Учитель Черню Велчувичъ и сподружие его Стуюнка и чада ихъ. Василиаки Христувъ Никола Василиев живописцы въ Шуменъ. Януарие 20 1858»*“⁹. Разглеждането на тази икона ще остане извън обсега на настоящия анализ, поради факта, че иконографската сбирка на върбишкия храм „Св. Димитър“ ще бъде обект на отделно изследване, заради по-широката хронологична рамка на тези икони, както и поради съвместната работа там на шуменските зографи с Атанас (Петров) Кърклиясийски от Лозенград¹⁰.

Освен това данните от изследвания, проведени през последните две десетилетия, показват, че съществува още по-ранна подписана творба, дело и на двамата шуменски зографи, и това е иконата „Св. Николай с житие“ от 1857 г. (Фиг. 1.), от храма „Успение Пресветия Богородици“ в Търговище¹¹,

⁴ **Пак там.** „Двама шуменски художници преди Освобождението“, непубликуван ръкопис от личния фонд на Георги С. Джумалиев, ДА – Шумен, ф. 714К, оп. I, а.е. 126, л. 5–9, с. 3.

⁵ **Пак там.** *Български възрожденски майстори*. София: Наука и изкуство, 1965, с. 555.

⁶ **Пак там.** *Образи на Кирил и Методий в България*. София: Български художник, 1970, с. 121; **Пак там.** „Образи на Кирил и Методий в чуждото и нашето изобразително изкуство“. В: *1100 години славянска писменост 863–1963: Сборник в чест на Кирил и Методий*. София: БАН, 1963, с. 462.

⁷ **Пак там.** „Двама шуменски художници преди Освобождението“, с. 5.

⁸ **Пак там.** *Български възрожденски майстори*, с. 556.

⁹ **Пак там**, с. 555.

¹⁰ **Тонев, В., Блянова, И.** „Възрожденският художник Атанас Петров Кърклиясийски“, *Векове*, бр. 5., 1975, с. 5–8; **Василиев, А.** *Български възрожденски майстори*, с. 649–651.

¹¹ **Прашков, Л.** „Иконите от иконостаса на черквата „Успение Пресветия Богородици“ в град Търговище“. В: Храм „Успение Пресветия Богородици“ Търговище. Сборник доклади от Националната научна конференция, посветена на 150-годишнината от построяването на храма. Търговище, 17 август 2001 година. София: Арх & Арт, 2002, с. 37.

Фиг. 1. „Св. Николай с житие”,
Васил Хр. Беделев, Никола Василев,
темпера/дърво, 151 x 81 см., 1857 г.,
храм „Успение Пресветия Богородици”,
Търговище (снимка авторът)

която поради неизвестни причини е останала извън полезрението на Асен Василиев. Изображението представя св. Николай Мирликийски Чудотворец с 10 сцени от житието му¹² и е увенчано с Новозаветна Св. Троица. Ктиторският надпис, изписан в голяма винетка, поставена централно в долната част на иконата (Фиг. 2), гласи: „1857. Марта. 27 Руфетъ бакалски посвѣщава образъ сей стго Николая душеспасения ради Рука Василяки Христувъ Никола Василюв”.

Фиг. 2. „Св. Николай с житие”, Васил Хр. Беделев, Никола Василев, детайл (снимка авторът)

¹² Проф. Любен Прашков пише, че иконата съдържа дванадесет житийни сцени, но всъщност техният брой е десет. Най-вероятно става дума за техническа грешка, защото въпреки недоброто напасване на изображението спрямо отвор на съществуващия в момента храмов иконостас, композицията и размерите му не предполагат съществуването на още две, закрити от рамката сцени.

Освен тази икона в същия храм се пазят още осем икони, които със сигурност принадлежат на двамата шуменски зографи. От общо деветте икони на Беделев и Василев, изписани заедно или поотделно, подписани са „Св. Николай с житие“ (Фиг. 1.), „Св. Георги и св. Димитър“ (Фиг. 3.), „Св. Теодор Тирон“ и „Св. Атанасий“, а върху „Христос Велик Архидякон“, „Св. Богородица с Младенеца“, „Св. Йоан Кръстител“, „Св. Василий Велики“ и „Св. арх. Михаил“ липсват запазени подписи. Техните размери, стил, композиционно и живописно изграждане обаче категорично говорят за авторството на шуменци, на чието доказване е посветено настоящото изследване. Отделно от тези девет изображения обаче трябва да споменем и едно на св. Харалампий, за което проф. Прашков твърди, че то не принадлежи към първоначалната серия икони и е изработено „с маслени бои през началните десетилетия на XX в.“¹³ Но, той не казва нищо по отношение на авторството му, а стилистиката на живописното изграждане на образа и неговото орнаментиране, както и приликата му с други икони на Никола Василев, плюс факта, че Василев умира едва в през 1918 г., говорят, че иконата съвсем вероятно е негово дело.

Тоест в търговищкия храм „Успение Пресветия Богородици“ към настоящия момент са запазени общо десет, подписани и неподписани, икони на Васил Христов Беделев и Никола Василев. За да защитим хипотезата си, ще изходим от историческите данни за строителството и украсяването на храма „Успение Пресветия Богородици“, както и за творческата дейност на Васил Хр. Беделев и Никола Василев в периода на 50-те и 60-те години на XIX в. Доказателства за тяхното авторство на описаните икони ще потърсим и в сравнителния анализ на други техни произведения с подобни сюжети.

За да получат толкова мащабна за времето си поръчка за изработване на иконите за иконостаса на новопостроен голям и богато украсен храм, какъвто е старата църква в Ески Джумая (дн. Търговище – тогава един от богатите български градове с влиятелни еснафи и едри търговци), шуменските зографи вече са били много популярни, най-малко в собствения си регион. Нещо повече, колкото и несистематизирани да са към момента данните за тяхното творчество, по откъслечните сведения за техни творби знаем, че през 60-те години на XIX в. те вече са изписвали икони и стенописи освен в Шуменско и Преславско, също и в Провадийско, Варненско и Добричко¹⁴.

Търговищкият храм „Успение Пресветия Богородици“ е изграден от тревненския майстор Димитър Сергюв в периода 1848–1851 г.¹⁵ Че градът действително е бил измежду най-богатите тогава български градове свидетелстват и записките на Феликс Каниц, който съобщава, че „дори и в поголеми градове“ е виждал „рядко къщи, които по красота могат да се сравнят с тези в Ески Джумая, особено на местните чорбаджии“¹⁶. Основен фактор за финансовото благополучие и просперитет на града в средата на XIX в. е ежегодният пролетен, Гергьовденски панаир, който стимулира занаятчийското производство и миграцията на нови заселници¹⁷. Ето защо, не е чудно, че тамошната църковна община решила да построи голяма и представителна църква, чрез която да демонстрира своите икономическа мощ и обществено влияние¹⁸.

Относно иконописната украса на храма „Успение Пресветия Богородици“, запазените исторически данни показват, че нейното начало е поставено непосредствено след изграждането му. За нуждите на освещаването на храма, веднага след завършването му през 1851 г., в него било поставено „темпло“ (иконостас), който според изследователите най-вероятно е представлявал примитивна преграда, върху която са били закрепени основните икони – на Господ Иисус Христос, на Пресвета Богородица и св. Йоан Кръстител, както и храмовата икона „Успение Богородично“. В една от кондиките на Ескиджумайската градска общност се споменава темпло от зебло, но не може да се твърди със сигурност дали става дума за същия храм и за неговия първи иконостас¹⁹.

¹³ Пак там, с. 35.

¹⁴ Васи́лев, А. Български възрожденски майстори, с. 556–557.

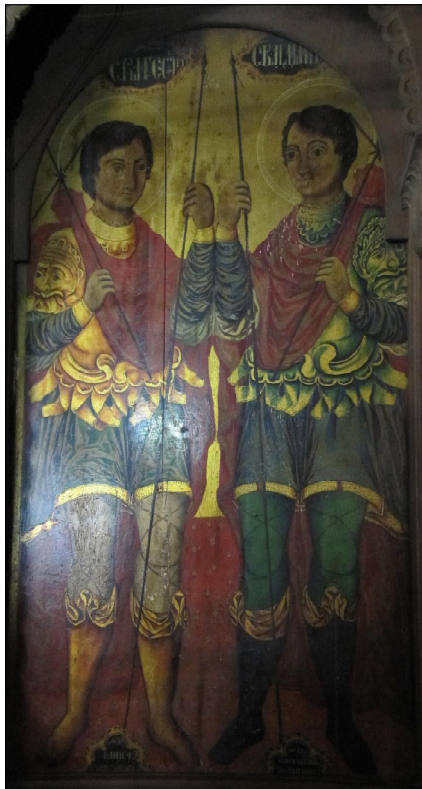
¹⁵ Тулешков, Н. „Черквата „Успение Пресветия Богородици“ в град Търговище“. – В: *Храм „Успение Пресветия Богородици“ Търговище*, с. 9.

¹⁶ Каниц, Ф. Ф. *Дунавска България и Балканът*. Т. III. София: Борина, 1998, с. 68.

¹⁷ Петкова, Й. *Ескиджумайска (Търговишка) църковна кондика 1818–1882*. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 2006, с. 11.

¹⁸ Тулешков, Н. „Черквата „Успение Пресветия Богородици“ в град Търговище“, с. 14.

¹⁹ Коева, М. Цит. съч., с. 26.

Фиг. 3. „Св. Георги и св. Димитър”, *Никола Василев, темпера/дърво, 151 x 81 см, 1858 г., храм „Успение Пресветия Богородици”, Търговище (снимка авторът)*

Благодарение на даренията на занаятчийските сдружения и на частни дарители с техните семейства благоукрасяването на храма тече с бързи темпове през 50-те години, както свидетелстват запазените ктиторски надписи. Като най-крупен дарител се очертава местният абаджийски еснаф²⁰, чиято кондика съобщава, че през 1858 г. на храма „Успение Пресветия Богородици” е бил дарен голям полиелей, поръчан и купен от Виена за 5 800 гроша²¹, а две години по-рано са били поръчани няколко икони с размери 0.80/1.40 м²², предназначени за иконостаса.

Според проф. Любен Прашков иконите в царския ред на първия резбован двуреден иконостас на храма са били десет на брой, а към тях се добавят и двете изографисани странични двери – дяконска и йерейска. От първоначалната серия икони до наши дни са оцелели само няколко, като част от тях са поставени на нови места. Всички те притежават общи характеристики, първата от които е тяхната еднаква техническа структура – изработени са от иглолистни дъски с дебелина 3,5 см, скрепени посредством вставени клинообразни кушаци и покрити в лицевата си част с дебел слой бял грунд. Живописният им слой е изпълнен с традиционна темперна техника и е изцяло покрит със слой лак²³. За съжаление, освен разместването им спрямо първоначалните им позиции, оцелелите царски икони не пасват добре на съществуващия в момента иконостас, създаден през 60-те години на XX в. от резбаря Петър Кушлев²⁴, чиито пана или са подпълвани на ширина, за да не зеят отвори, или пък прикриват голяма част от горните или долните части на иконите, включително житийни сцени („Св. Николай с житийни сцени”), дарителски надписи и подписи на иконописци („Св. Атанасий”).

Иконите от царския ред са създадени между 1856 и 1859 г., за което свидетелстват както дарителските им надписи, така и записките в кондиките на еснафските, църковните и училищните общности в Ески Джумая. Две от тези икони са изработени от тревненски иконописци – „Св. пр. Илия”, изписана през 1856 г. от Досю Коев по поръчка на кожухарския еснаф, и „Св. Спиридон”, изписана през 1858 г. от Захари и Стефан Цанюви. Според проф. Прашков най-вероятно двете изображения са били поръчани

²⁰ Петкова, Й. Ескиджумайска (Търговишка) църковна кондика 1818–1882, с. 14.

²¹ Събев, О. „Общество и църква в Ески Джумая (Търговище) през Възраждането”. – В: *Храм „Успение Пресветия Богородици” Търговище*, с. 62.

²² Коева, М. „Иконостасите на храма „Успение Пресветия Богородици” в град Търговище”, с. 27.

²³ Прашков, Л. „Иконите от иконостаса на черквата „Успение Пресветия Богородици”, с. 35.

²⁴ Коева, М. Цит съч., с. 31–32.

на тревненските зографи по внушение на тревненските строители и резбари, работили по храма²⁵. От настоящото изследване става ясно, че всички десет останали икони са дело на зографите от по-близкия регион Никола Василев и Васил Христов Беделев от Шумен – осем икони и две странични олтарни двери. Най-ранната запазена, подписана от двамата икона е тази на св. Николай Чудотворец (Фиг. 1), подарена на храма от бакалския еснаф за празника на патронния им светец през 1857 г. (Фиг. 2).²⁶ Т.е., запазените данни от кондиките и дарителските надписи, както и еднаквата структура и размери на самите икони свидетелстват, че още през 1856 г. редом с поръчката към тревненските зографи, шуменците Никола Василев и Васил Христов Беделев са получили поръчка за доста по-голям брой икони за иконостаса на храма.

Към оцелелите до наши дни общо четири подписани заедно или поотделно икони на Беделев и Василев – „Св. Николай с житие“ от 27 март 1857 г. (Фиг. 1.), „Св. Георги и св. Димитър“ от 12 юни 1858 г. на Василев (Фиг. 3.), „Св. Теодор Тирон“ от 20 август 1858 г. на Василев и „Св. Атанасий“ на Беделев от 1858 г., без никакво съмнение трябва да се добавят останалите пет, чиито характеристики еднозначно показват почерка на шуменските зографи – „Христос Велик Архидякон“, „Св. Богородица с Младенеца“, „Св. Йоан Кръстител“, „Св. Василий Велики“ и „Св. арх. Михаил“, въпреки липсата на запазени подписи и дати. Техните размери, стил, композиционно и живописно изграждане, категорично говорят за авторството на шуменци, на чието доказване е посветено настоящото изследване. Ако проф. Прашков е прав в извода си, че образът на св. Харалампий е по-късен от останалите, може да се предположи, че тази шеста икона на шуменци е рисувана по-късно, вероятно за заместване на изгоряла при пожара икона от царския ред на първия иконостас.

Фиг. 4. „Пресвета Богородица с Младенеца“, вероятно Васил Беделев, темпера/дърво, 149 x 85 см, вероятно 1857–1858 г., храм „Успение Пресветия Богородици“, Търговище (снимка авторът)

За иконата „Христос Велик Архидякон“ (149 x 81,5 см.) проф. Любен Прашков предполага, че заедно с изображенията на Пресвета Богородица и св. Йоан Кръстител тя принадлежи към „първоначално създадените икони за иконостаса“. И трите икони нямат дати и подписи, но заедно представляват задължителния за иконостаса „Дейсис“ и „имат близки стилови белези с някои от другите икони“²⁷.

²⁵ Прашков, Л. „Иконите от иконостаса на черквата „Успение Пресветия Богородици“, с. 36.

²⁶ Петкова, Й. Ескиджумайска (Търговищка) църковна кондика 1818–1882, с. 14.

²⁷ Прашков, Л. Цит. съч., с. 38.

Може да се предположи, че именно тези икони заедно с патронното изображение „Успение Богородично” са били първите, поръчани за най-ранното „темпло”²⁸.

За начина на изобразяване на Господ Иисус Христос на трон проф. Прашков отбелязва, че тази икона прилича по мащаба и по някои детайли на иконата „Св. Атанасий”, чийто автор е Васил Беделев²⁹. Допълнителни доказателства в тази насока представляват приликите между „Христос Велик Архиерей” от Търговище с иконата на Беделев „Иисус Христос със светци” от 1861 г.³⁰, запазена във фонда на РИМ – Шумен³¹. Еднаквият колорит на личното, еднаквият начин на изписване на косата, чертите на лицето, еднаквото разположение на ръцете и особено на пръстите на лявата, поставени върху Св. Евангелие, без съмнение доказват авторството на Беделев. Подобна аналогия може да бъде направена и с иконата на Беделев „Иисус Христос Пантократор”, изписана за храма „Св. Петка Параскева” в с. Драговево³².

По отношение на иконата „Св. Богородица с Младенеца” (149 x 85 см), (Фиг. 4.), проф. Любен Прашков отбелязва, че е използван рядко срещан иконописен сюжет, изпълнен със сериозно майсторство – тя е изобразена като Царица Небесна и Младенецът, също облечен в царска одежда, не седи в скута ѝ, а е стъпил изправен, докато в горната част на иконата са изобразени полуфигурите на двама

Фиг. 5. „Св. Йоан Кръстител”, вероятно Васил Беделев, темпера/дърво, 150 x 80 см, вероятно 1857–1858 г., храм „Успение Пресветия Богородици”, Търговище (снимка авторът)

²⁸ Коева, М. „Иконостасите на храма „Успение Пресветия Богородици” в град Търговище”, с. 26.

²⁹ Прашков, Л. Цит. съч., с. 37.

³⁰ На тази икона липсва изрично изписана годината ѝ на създаване, но присъства подписът на Беделев „рука Василиаки Христувъ Шуменъ”. Освен това тя е еднаква по размер и композиция с друга негова икона – „Св. Богородица с Младенеца и светии”, за която ще стане дума след малко и върху която присъства само годината на създаване – 1861. По всичко личи, че двете икони са били част от обща поръчка, затова Беделев е разпрострял авторския си надпис върху двете изображения.

³¹ Евтимов, Д. (съст.) *Двама шуменски иконописци: Никола Василев, Васил Беделев*. Шумен: ХГ „Елена Карамихайлова”, 2014, с. 48.

³² Пак там, с. 77, фиг. 59.

св. Ангели³³. Св. Дева Мария седи на същия трон, на който са изобразени Господ Иисус Христос и св. Атанасий, в коментираните по-горе икони. Доказателства за авторството на Беделев намираме в една друга негова икона „Св. Богородица с Младенеца и светии“ от 1861 г., запазена във фонда на РИМ – Шумен³⁴. Колоритът на личното, начинът на трактовка на чертите на лицата, гънките на мафория около главата на Св. Дева Мария и формата на нейната корона еднозначно говорят за почерка на Васил Беделев. Прилики в колорита на одеждите и начина на изобразяване на трона на Небесната Царица се намират и при сравняването на търговицката икона с иконата на Беделев „Св. Богородица“ от 1872 г., изписана за храма „Св. арх. Михаил“ в Смядово³⁵, както и с тази, изписана за храма „Св. Петка Параскева“ в с. Драгоево³⁶.

Иконата „Св. Йоан Кръстител“ (150 x 80 см), (Фиг. 5.) е трудно четлива заради дебелия слой силно потъмнял и сгърчен лак. За нея проф. Прашков не казва нищо освен уговорката, че времето на създаването на трите изброени дотук изображения е неясно и за тяхната атрибуция е необходимо повече време³⁷. Въпреки че няма как да определим годината ѝ на създаване, обаче, не можем да отречем, че тази икона носи характерните черти на живописването на Васил Беделев. Маниерът на изобразяване на лика на Предтечата Господен е същият като този в иконата на „Св. Василий Велики“, която Прашков прибавя към вероятните произведения на шуменските зографи. Освен това видима прилика се забелязва и с начина на изписване на ликовете на св. Атанасий, Господ Иисус Христос и дори св. Николай от същия храм, въпреки че телесният цвят при последния е по-светъл. Сравнение може да бъде направено и с една икона на Беделев от 1876 г., изписана за храм „Св. Петка Параскева“ в с. Драгоево – лицевите черти и трактовката на косата са много подобни³⁸, а прилика може да бъде намерена и с едноименните икони на Беделев за храмовете „Св. пр. Илия“ в кв. Дивдядово и „Св. св. Константин и Елена“ в с. Осмар.

Иконата „Св. Василий Велики“ (146,5 x 65 см) според проф. Прашков „по маниер ... прилича на похватите на двамата шуменски художници“ и съвпада по размер с останалите икони от царския ред на иконостаса.³⁹ Към тези наблюдения можем да добавим и приликата, която тази икона има с начина на изобразяване на Господния лик в една икона „Христос Пантократор“ на Беделев от с. Драгоево⁴⁰, както и с цитираната по-горе негова икона „Иисус Христос със светци“ от 1861 г.

Предпоследната неподписана търговицка икона, която със сигурност принадлежи на шуменските зографи, е „Св. арх. Михаил“ (260 x 98 см), служила като южна олтарна двер. Като северна олтарна двер е служила подписаната от Никола Василев икона „Св. Теодор Тирон“ от 20 август 1858 г.⁴¹ Според проф. Прашков „по рисунъка, колоритното решение и маниера, няма никакво съмнение, че тази въздействаща изключително тържествено творба е сътворена от художника Никола Василев“⁴². Интересен е фактът обаче, че в останалите познати до момента олтарни двери с изображение на св. арх. Михаил, дело на Василев, липсва динамиката, която наблюдаваме тук. Но за сметка на това, някои детайли в лика и облеклото, както и композицията, колоритът и динамиката, оставят открит въпроса за евентуално авторство на Беделев или поне за негово участие в изписването на тази творба, защото съвпадат почти напълно с едноименното изображение върху северната олтарна двер на храма „Св. вмчк Димитър“ в гр. Върбица.

Последната неподписана икона от Търговище, изобразяваща св. Харалампий в цял ръст, има силна прилика с едноименната икона на Васил Беделев, нарисувана през 1862 г. за върбишкия храм, както и с иконата „Св. Власий“ от царския ред на върбишкия иконостас. Тези факти водят до нейното вероятно атрибутиране към същия иконописец.

³³ Прашков, Л. „Иконите от иконостаса на черквата „Успение Пресветия Богородици“, с. 38–39.

³⁴ Евтимов, Д. (съст.) Двама шуменски иконописци: Никола Василев, Васил Беделев, с. 47.

³⁵ Пак там, с. 62.

³⁶ Пак там, с. 77, фиг. 60.

³⁷ Прашков, Л. Цит. съч., с. 39.

³⁸ Евтимов, Д. Цит. съч., с. 77, фиг. 53.

³⁹ Прашков, Л. Цит. съч., с. 38.

⁴⁰ Евтимов, Д. Цит. съч., с. 77, фиг. 59.

⁴¹ Коева, М. „Иконостасите на храма „Успение Пресветия Богородици“ в град Търговище“, с. 29.

⁴² Прашков, Л. Цит. съч., с. 38.

Обобщението на изложените до момента данни ни позволява да формулираме четири основни извода от настоящото изследване. Първият от тях сочи, че най-ранната известна към момента подписана икона на Васил Хр. Беделев и Никола Василев е „Св. Николай с житийни сцени” от храма „Успение Пресветия Богородици” в Търговище. Вторият извод касае факта, че тук са запазени не девет, а десет творби на шуменските зографи, от които четири са подписани, а шест – не. Изложените в настоящото изследване доказателства атрибутират авторството на шестте неподписани икони на Никола Василев и Васил Хр. Беделев от Шумен. Третият извод гласи, че заедно с иконата на св. Варвара от Върбица, изписана от двамата зографи в самото начало на 1858 г., тези творби са най-ранните познати към момента техни датирани икони. Четвъртият извод посочва, че съдейки по мащаба на поръчките, които Беделев и Василев са получавали в края на 50-те и в началото на 60-те години на XIX в., по-нататъшното изследване на тяхното творчество има потенциал да открие още по-ранни техни икони, особено що се касае до Васил Хр. Беделев, който най-вероятно е бил най-старият майстор в малката шуменска зографска школа, за която към днешна дата има данни, че се е състояла от поне четирима или дори петима иконописци.